

Leeswijzer & advies RVO natuurkalender update

Notitie van de Zoogdierverseniging

Datum	23.09.2024
Projectnummer	2024.020 (13)
Projectnaam	NATUURKALENDER ZOOGDIEREN
Opdrachtgever	RVO (THIJS VAN DEN BURG & DANIËLLE BANKERT)
Auteur(s)	ERIK KORSTEN & SASKIA RUTH
Projectleider	PETRA VERBURG
Documentnummer	N2024.012
Deze notitie kan geciteerd worden als	Korsten & Ruth, 2024. Leeswijzer & advies RVO natuurkalender update. Notitie N2024.012. Zoogdierverseniging, Nijmegen

1. Aanleiding & uitgevoerde werkzaamheden

Als onderdeel van de update van de RVO natuurkalender is de Zoogdiervereniging gevraagd de vernieuwde versie te beoordelen voordat deze wordt gepubliceerd. De geleverde gegevens over zeezoogdieren, vleermuizen en andere landzoogdieren zijn door soortexperts beoordeeld en waar nodig verbeterd. De natuurkalender geeft een visuele indicatie van de perioden waarin fysieke verblijfplaatsen met verschillende functies gevoelig zijn voor ingrepen en verstoring, evenals ecologische basisinformatie en habitatinformatie.

Het concept is bekend van natuurkalenders in mitigatieplannen, gedragscodes en kennisdocumenten. Voor deze toepassingen van het concept is de voorwaarde dat toepassing van de kalender pas mogelijk is als eerst andere stappen zijn genomen, bijvoorbeeld een deskundig advies om de kalender praktisch werkend te maken voor een specifieke project/ingreep met aangetroffen soorten en functies en of een voorstel tot mitigatie of compensatie van verblijfplaatsen. Het beoordelen en aanpassen van natuurkalenders buiten een context waarin ze worden toegepast is erg ingewikkeld, omdat er steeds weer soorten ingrepen of situaties opduiken waarbij de kalender moeilijk of niet toepasbaar is. In deze beoordeling is hiermee al zoveel mogelijk rekening gehouden. Toch bleek het nodig zich ervan bewust te zijn dat gebruik van een natuurkalender zonder context moeilijk blijft. Dit is tijdens de beoordeling vooral een probleem geweest bij de vleermuissoorten, daarom leek het noodzakelijk voor deze soortengroep in het bijzonder enkele aanpassingen toe te lichten en in de juiste context te plaatsen en verder om enkele aanbevelingen voor algemene aspecten uit te leggen.

2 Advies implementatie natuurkalender

Ontbrekende context

Voor vleermuizen geldt dat zodra een verblijfsfunctie wordt aangetroffen en een ingreep mogelijk kan leiden tot vernietiging, afsluiting of onbruikbaar maken van de restruimte, er geen periode is waarin ingrepen kunnen worden uitgevoerd zonder schade te veroorzaken. Zeker omdat verblijven ook beschermd zijn in minder gevoelige perioden en zelfs als er geen dieren aanwezig zijn. Het is voor particulieren niet mogelijk om te beoordelen of een ingreep deze ernstige gevolgen kan hebben, omdat dit enorm afhankelijk is van de situatie. Ingrepen mogen daarom alleen worden uitgevoerd na een ecologische beoordeling en na toereikend mitigatie. Zodra de natuurkalender op zichzelf staat, is dit zeker niet voor particulieren niet meer duidelijk. Hier moeten nog verbeteringen worden doorgevoerd.

Extra kolom soorten informatie

In het originele document is een kolom voor informatie over de soorten toegevoegd. De inhoud van deze kolom was echter niet consistent. Alle kolommen bevatten informatie over de soorten zoals de vereist habitat of gevoelige perioden, maar slechts voor sommige soorten wordt informatie gegeven over mogelijke of verboden maatregelen/activiteiten/werkzaamheden. Ook na de eerste feedbackronde werd ons gevraagd om dergelijke informatie voor sommige soorten te verwerken. Er moet duidelijk gemaakt worden dat het onmogelijk is om voor elke situatie/activiteit voldoende

informatie te geven in deze natuurkalender. We hebben besloten om deze informatie duidelijk te scheiden van de ecologische informatie over de soorten. Dit zou een duidelijkere oplossing zijn voor de natuurkalender.

Benoeming verblijfplaatsen

In de oorspronkelijke versie zijn vaak termen gebruikt die een tijdsindeling van de kalender aanduiden. Omdat elke rij een fysieke locatie moet beschrijven, is dit onnodig verwarrend. We raden daarom aan sommige termen te vervangen. In onze versie hebben wij dit al toegepast door bijvoorbeeld in plaats van “Paartijd/voortplanting” de term “verblijfplaats met voortplantingsfunctie” te gebruiken (bijvoorbeeld bij de boomarter).

Legenda

Bij de door RVO geleverde versie van de natuurkalender werd onderstaande legenda gebruikt:

groen	Werkzaamheden kunnen zonder schade plaatsvinden.
oranje	Werkzaamheden alleen in deze periode uitvoeren als het echt niet anders kan. Wijze van werkzaamheden goed voorbereiden en onderbouwen en zonodig maatregelen nemen om de schade te beperken.
rood	Kwetsbare periode, geen werkzaamheden uitvoeren.

Zeker zonder een verklarende context creëren de definitie van de individuele levels een groot risico dat wettelijke verbodsbepalingen worden overtreden, zelfs na het raadplegen van de kalender. Vooral in het geval van vleermuizen kunnen de huidige definitie zelfs als foutief worden beschouwd in het licht van de juridische regelgeving.

Het is voor alle soorten belangrijk om duidelijk te maken dat ingrepen, in de groene perioden moeten plaatsvinden als dat mogelijk is. Alleen als het niet mogelijk is om in de groene periode te werken en er voldoende onderbouwing hiervoor is, mogen ingrepen, vaak alleen onder voorwaarden, zorgvuldig worden uitgevoerd in de oranje perioden. In de praktijk van mitigatieplannen worden als laatste optie dan ook werkzaamheden in rode periodes uitgevoerd, maar alleen als dit in groene en oranje periodes niet mogelijk is en door maatregelen vooraf ervoor gezorgd wordt, dat de schade voor de dieren mogelijkst wordt voorkomen (denk hier aan natuurvrij maken bij vleermuizen). Werken in rode periode, na het natuurvrij maken in een groene of oranje perioden, vraagt om zeer zorgvuldige voorbereiding en de ad hoc aanpassingen van planningen en werkzaamheden als er toch vleermuizen opduiken. Deze beslissingsladder wordt momenteel niet duidelijk gemaakt door de legenda of de teksten van de natuurkalender.

Groene periode (minst kwetsbaar)

betekent meestal dat de verblijfplaatsfunctie op dat moment niet in gebruik is (meestal als

vleermuizen afwezig zijn), en dat werkzaamheden zonder voorzorgsmaatregelen kunnen plaatsvinden. Wanneer door een ecoloog *is vastgesteld* dat een object maar in één bepaald deel van het jaar door vleermuizen wordt gebruikt, en er buiten die periode dus geen vleermuizen aanwezig zijn, dan kun je inderdaad in de groene vakken de werkzaamheden uitvoeren. Verblijfplaatsen zijn ook zonder de aanwezigheid van vleermuizen beschermt. Daarom moet als bij werkzaamheden (ook in groene periodes) de verblijfplaats vergoed verdwijnt, of tot in een (zeer) kwetsbare periode ongeschikt is, vooraf vervangende verblijfplaatsen aangeboden zijn. We vinden het daarom niet handig om zonder verdere uitleg de groene periode te kenmerken als “werkzaamheden kunnen zonder schade plaatsvinden.”

Zonder het door onderzoek vast te stellen is het in veel gevallen lastig om een tijdvak te vinden dat voor alle soorten en functies groen is. In dat geval dienen rode perioden altijd vermeden te worden en zijn de maatregelen voor oranje perioden van kracht.

Oranje periode (kwetsbaar)

betekent meestal dat ondanks dat de verblijfplaatsfunctie en de vleermuizen op dat moment aanwezig kan zijn, werkzaamheden kunnen plaatsvinden, als er vervangende verblijfplaatsen zijn aangeboden en vooraf maatregelen zijn genomen die sterfte van dieren voorkomen. Dit kan alleen wanneer het mogelijk is door maatregelen te nemen die ervoor zorgen dat de dieren de verblijfplaats met grote mate van zekerheid verlaten, en er geen dieren achter blijven. Daarvoor is het nodig dat de dieren dagelijks actief zijn. Bij perioden van langdurige torpor en aanwezigheid van afhankelijk jongen hebben ze die mogelijkheid niet.

Rood periode (zeer kwetsbaar)

Er zijn verschillende redenen voor wanneer we de periode van gebruik van een verblijfplaatsfunctie beschouwen als “Zeer Kwetsbaar”. Deze redenen kunnen los van elkaar of gecombineerd van kracht zijn.

- Dieren zijn zeer langdurig in torpor, zijn maar zelden actief, (denk aan de winterslaap). Ook het buitensluiten van vleermuizen is dan niet mogelijk.
- Dieren zijn zwanger of hebben afhankelijke jongen. Wanneer er afhankelijke jongen zijn kunnen deze bij een ingreep niet vluchten, blijven achter en sterven. Uitvliegen veroorzaakt door verstoring (met jong aan de borst) leidt tot vaak tot hoge verliezen bij de jongen.
- Groepsvorming van grote aantallen dieren van een lokale populatie (buiten de winterslaap- & kraamperiode)

We raden daarom aan om de definities van de legenda aan te passen en, indien mogelijk, de beschrijvingen uit te breiden, omdat meer informatie nodig is om de natuurkalender te kunnen gebruiken zonder voorkennis en contextdocument. Gezien de eerder uitgelegde informatie over het voorkomen / mitigeren / compenseren van blijvende schade aan verblijfplaatsen zou een mogelijke herdefinitie van de drie periodes er als volgt uit kunnen zien:

groen	Minst kwetsbare periode voor sterfte of ernstige verstering door werkzaamheden/ingrepen.
oranje	Kwetsbare periode voor sterfte en ernstige verstering door werkzaamheden/ingrepen. Werkzaamheden alleen in deze periode uitvoeren als het niet mogelijk is deze in de groene periode uit te voeren. Wijze van werkzaamheden goed voorbereiden en onderbouwen en maatregelen nemen om de schade te beperken.
rood	Zeer kwetsbare periode voor sterfte of ernstige verstering door werkzaamheden/ingrepen. Geen werkzaamheden uitvoeren.

Verder is op te merken dat hoewel het kleurenschema van een stoplicht (groen, oranje, rood) begrijpelijk is, is het niet toegankelijk voor veel mensen met kleurenblindheid of rood-groen deficiënties. Omdat sommige soortexperts precies dit probleem hadden, hebben we de kleuren in onze versie veranderd.

3 Leeswijzer & achtergrondinformatie

Begrenzing en overlap in perioden van verschillende verblijfplaatsfuncties vleermuizen

De begrenzing voor zomer-/kraam-/paar-en winterverblijfplaatsen zijn gebaseerd op de perioden waarin iedere verblijfplaats in Nederland of aangrenzende landen wordt gebruikt. Soms is het begin en einde van de periode dat een winterverblijfplaats wordt gebruikt goed bekend, soms is het alleen omschreven met een “in winterslaap vanaf”, en moeten we het einde van de winterslaap herleiden uit het gebruik van zomer- en kraamverblijfplaatsen. Voor vleermuissoorten geldt het zelfde als voor de broedseizoenen bij vogels: er zijn geen harde begrenzingen van het seizoen gebruik van verschillende verblijfplaatsfuncties.

Daarnaast zijn de overgangen van het seizoensgebruik van verblijfplaatsfuncties niet hard maar deze lopen om diverse redenen in elkaar over. Zo kunnen verschillende verblijfplaatsfuncties tegelijkertijd van toepassing zijn. Dat betekent voor de natuurkalender van RVO de winterverblijfplaatsfunctie in een tijdvak rood kan zijn (zeer kwetsbaar), maar dat ook een zomerverblijfplaats in datzelfde tijdvak al rood (zeer kwetsbaar) of oranje (kwetsbaar) kan zijn. Een deel van de dieren van een soort zit dan nog in de winterverblijfplaatsen, terwijl een deel al in de zomerverblijfplaatsen zit en gaat foerageren. Dat kan ook in één en hetzelfde object gebeuren. Daardoor kan ook de foerageerfunctie en vliegroutes/migratie routes overlap in gebruik vertonen. Dezelfde soort overgangen zien we soms ook tussen de kraamtijd en de paartijd.

Simultane of opeenvolgende verblijfplaatsfuncties vleermuizen

Het zou volgens de structuur van de RVO natuurkalender prettig zijn als een fysieke plek, zoals een (deel van een) gebouw of een holte in een boom, maar door één soort en maar voor één type verblijfplaatsfunctie gebruikt zou worden. Helaas is dat bij vleermuizen niet zo en kan een fysieke

ruimte (gebouw, zolder, spouw, boomholte, scheur, etcetera) tegelijkertijd in gebruik zijn door meerdere soorten en voor meer meerdere functies, en kunnen die soorten en functies in de loop van het jaar ook veranderen. Natuurkalenders zijn daarop alleen praktisch toe te passen wanneer er op basis van afdoende onderzoek redelijkerwijs in kaart is gebrachte welke soorten en verblijfplaatsfuncties aanwezig zijn. We kunnen dit daardoor niet uitputtend voor alle soorten en functies aanduiden.

Invloed van temperatuur en andere (extreem) weersomstandigheden op vleermuisverblijven

In de begrenzing van het gebruik van verblijfplaatsfuncties speelt naast de fenologie van die regio/populatie ook het weer een rol. Deze rol lijkt de laatste decennia onder invloed van klimaatopwarming en vaker voorkomend extreem weer groter te worden. Aangezien vleermuizen in het najaar of winter paren, waarbij het zaad bij de baarmoeder wordt bewaard, en bevruchting pas in het voorjaar plaats vindt, is de timing van geboorte van jongen (en daarmee ook de timing van de kraamtijd) onder andere ook afhankelijk van weersomstandigheden in het (vroege) voorjaar. Dit maakt dat de kraamtijd soms 1-2 weken later of vroeger kan beginnen, of over een langere periode wordt verspreid. Bovendien worden in een kraamgroep niet alle jongen op hetzelfde moment geboren, tussen de eerst geboren jongen en laatst geboren jongen kunnen 3-4 weken zitten. Het mogelijke vervroegen of verlengen is voor de natuurkalender van RVO door ons vaak met een geel tijdvak opgenomen, om er voor te zorgen dat er alertheid is om schade te voorkomen.

Kennishiaten/ ontoereikende kennis

Bovendien moet er in de natuurkalender rekening mee worden gehouden dat voor sommige soorten en/of verblijfplaatsfuncties de stand van kennis te laag is om een nauwkeurige beoordeling te maken. Vanwege dergelijke onzekerheden is in de kalender soms een buffer van oranje vakken toegevoegd of is de oranje bufferperiode uitgebreid ten opzichte van andere soorten.

Vliegroute en foerageergebieden vleermuizen

Verdwijnen van (bereikbaarheid) van vliegroutes en foerageergebied, zodanig dat een verblijfplaats of netwerk van verblijfplaats niet maar kan functioneren staat gelijk aan de vernietiging van die verblijfplaats. In dat geval dient men voor de timing minimaal ook te kijken naar de regel voor zeer kwetsbare verblijfplaatsfuncties. Dat is dus situatie en ingreep afhankelijk.

Als we dat zouden moeten verwerken in de regel voor vliegroute/foerageergebied dan zou op de kern van de wintermaanden na bij de meeste soorten de hele regel “Vliegroute en foerageergebied” rood zijn (zeer kwetsbaar) en dat is voor veel ingrepen ook niet terecht. Dus hebben we die regel voornamelijk oranje (kwetsbaar) gehouden.

Mogelijkheden paarverblijfplaatsen

Territoriale paarverblijfplaatsen

Waren in de vorige versies van de natuurkalenders de paarperioden van dwergvleermuizen (gewone, ruige en kleine dwergvleermuis) in augustus en september nog rood (zeer kwetsbaar) omdat ze dan in gebruik zijn, zien we al even dat het mogelijk is om deze te beschouwen als oranje (kwetsbaar). De paarverblijfplaatsen zijn dan inderdaad in gebruik, maar de dieren hebben geen jongen en zijn dagelijks actief. Daardoor is de periode nog geschikt om bijvoorbeeld dieren buiten te sluiten voordat een gebouw later wordt gesloopt. Of is het nog geschikt voor werkzaamheden die verstorend kunnen zijn. Augustus en september zijn dan geschikter dan oktober of november omdat dan door weersomstandigheden dieren minder vaak uitvliegen, of zelfs al in winterslaap kunnen zijn. Voor de noodzaak van paring schatten we dan in dat de verstoring van enkele paarplaatsen (en paringen) geen gevolgen heeft voor de populatie. Bij grootschalige ingrepen kan het echter nodig zijn een andere afweging te maken.

Zwermlocaties van Myotis soorten met paarfunctie

Bij de aan het nazwermgedrag bij winterverblijfplaatsen verbonden paarplaatsen in de winterverblijfplaats of de in de directe omgeving verbonden paarverblijfplaatsen gaat bovenstaande denkwijze mogelijk niet op. Deze relatie tussen het nazomerzwermen bij de winterverblijfplaats en paring in of nabij die winterverblijfplaats zien we vooral sterk bij een aantal Myotis-soorten, maar ook bij andere soorten kan dit voorkomen. Bij het nazomerzwermen van bijvoorbeeld Myotis-soorten bij winterverblijfplaatsen komen dieren uit een groter gebied naar die locatie om daar te paren. Voor kortdurende ingrepen die het zwermgedrag verstoren en geen blijvend effect hebben op de geschiktheid van de zwermlocatie zou de periode “kwetsbaar” (oranje) kunnen zijn, maar bij langdurige verstoring van het zwermgedrag kan het gebruik als winterverblijfplaats verstoord worden (geen verkenning) en kan de paring en uitwisseling van genen voor veel dieren uit een populatie verstoord worden. Dan zou de periode “zeer kwetsbaar” (rood) moeten zijn.

Update kennisdocumenten en verschillen tussen adviesdocumenten

We hebben per soort de beschikbare kennis in het team geraadpleegd, alsmede de laatste verschenen handboeken, nieuwste versies van kennisdocumenten en onderzoeksprotocollen. Het moet worden opgemerkt dat de beoordeling van de natuurkalender gebaseerd is op de huidige stand van kennis en dat deze ook in de nabije toekomst kan veranderen als gevolg van nieuwe inzichten. Op dit moment wordt door BIJ12 gewerkt aan nieuwe kennisdocumenten en de updates van bestaande kennisdocumenten. We hebben ons best gedaan de natuurkalenders zoveel mogelijk aan te laten sluiten bij de jaarcyclus en natuurkalenders in deze kennisdocumenten. Het is echter mogelijk dat na overleg en kennisuitwisseling met andere experts en betrokkenen er in een nieuwe kennisdocument een anders ingedeelde natuurkalender wordt gepresenteerd dan deze voor RVO gemaakt “generieke kalenders”. Verder kunnen voor vleermuizen perioden van het gebruik van een verblijfplaats in de kalender soms anders zijn gedefinieerd dan de perioden die in het vleermuisprotocol of De richtlijn grote gebieden. De belangrijkste reden daarvoor is dat deze protocollen en richtlijnen zich richten op de periode die optimaal zijn voor het waarnemen van gedrag dat op de aanwezigheid van die soort en verblijfplaatsfunctie wijst. Deze periode kan verschillen van de periode waarin de soort in de verblijfplaats aanwezig is, of ervan afhankelijk is.